

ІНІЦІАТИВИ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ УКРАЇНСЬКИХ І ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ ЩОДО ПОШУКУ СПІЛЬНОЇ ПОЗИЦІЇ СТОСОВНО ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ІСТОРІЇ (2015–2017)

Кирило Мєлєкєсцев
Вінниця, Україна

У статті розглядаються ініціативи польських та українських істориків щодо вирішення проблем польсько-української спільної історії в ході серії форумів, які були організовані Українським Інститутом Національної Пам'яті та Польським Інститутом Національної Пам'яті. Аналізується проблема культурної та етичної інтеграції до модерної європейської цивілізації, вказується, що це є базисом для діалогу. Тема також актуальна у контексті дослідження образу «Іншого» у модерних Польщі та Україні.

Ключові слова: Україна, Республіка Польща, УІНП, ПІНП, Європейська інтеграція, історична наука, культура, політика ідентичності, націоналізм

Актуальність теми статті є самоочевидною, якщо подивитися на ідеологічні проблеми у сучасному суспільстві. Український електорат (або, принаймні, його активна, освічена частина) має зростаючу зацікавленість до радикалізації проблем історичної пам'яті, подібно до того, що сталося з електоратом польським протягом останніх років. Раніше я дивився на історичні скарги, які існували серед поляків та українців сучасності, виявлення найяскравіших проблем і запропонування шляхів їх знешкодження на основі очікувань як поляків, так і українців, адже обидві сторони заслуговують на свій власний підхід [1]. Тепер я хотів би проаналізувати фактичні способи зміни існуючої ситуації, в цьому випадку виконуються українськими та польськими істориками з певною державною підтримкою в перші роки після революції в Україні, коли українські та польські інститути Національна пам'ять відновила свій діалог після значної перерви.

На мою думку, найважливішою подією науково-культурного аспекту польсько-українських відносин у 2015 р. став той факт, що після семирічної перерви Український інститут національної пам'яті та Польський інститут національної пам'яті відновили історичний діалог.

Це відбулося в ході українсько-польського форуму істориків, установче засідання якого проходило у Києві 2–4 листопада 2015 р.. В ході засідання були вирішені організаційні питання, що стосуються роботи Форуму, окреслені основні напрями, конкретизовані теми роботи Форуму на наступний 2016 р. та терміни наступних засідань. Була визначена кількість постійних учасників Форуму (дванадцять осіб) та затверджені співголовуючі від української та польської груп, якими стали професор Юрій Шаповал та професор Вальдемар Резмер. Основним хронологічним фокусом роботи Форуму було визначено період 1939–1947 рр., пов'язаний із найзапеклішими дискусіями польських та українських істориків стосовно таких подій як Друга світова війна, Волинська трагедія, Операція «Вісла» (але такі події як «пацифікація» на Галичині, або вбивство Тадеуша Голувка формально залишилися поза цими рамками). Крім того дискусію викликала вживана термінологія: адже певна частина польських дослідників вважають єдиним істинним трактування Волинської трагедії як геноциду поляків, обурюючись використанням інших термінів, як «польсько-український конфлікт», «антипольська акція ОУН-УПА», та «етнічна чистка», оскільки, на їх думку, це зміщує акценти та зменшує відповідальність української сторони: конкретно про це на першому засіданні форуму йшлося у доповідях «Огляд польських досліджень з польсько-українських відносин 1939–1947 рр.» (доповідач проф. Ян Пісулінський) та «Інвентар проблем спільної історії ХХ століття» (доповідач проф. Леонід Зашкільняк) [2].

Польську сторону на першому засіданні форуму представляли такі дослідники як проф. Гжегож Грицюк, проф. Гжегож Мазур, проф. Гжегож Мотика, проф. Ян Пісулінський, проф. Вальдемар Резмер, д-р Маріуш Зайончковський, секретар – д-р Дорота Левша. Крім того, д-р Павел Укельський та д-р Кшиштоф Персак – представники Польського інституту національної пам'яті [3].

З української сторони учасниками форуму виступили проф. Іван Патриляк, проф. Ігор Ільошин, проф. Леонід Зашкільняк, проф. Богдан Гудь, голова УІНП – к.і.н. Володимир В'ятрович, проф. Юрій Шаповал, секретар – к.і.н. Олена Гуменюк. Крім того – Аліна Шпак та Олександр Зінченко, представники Українського інституту національної пам'яті [4].

Не є випадковістю, що про відновлення спільних форумів після «перерви» УІНП та ПІНП почали вести переговори вже у 2014 р., після Революції Гідності в Україні. Окрім виключно наукових питань, пов'язаних із розсекреченням архівів спецслужб колишнього СРСР в Україні (і, відповідно, появою нового масиву фактичного матеріалу, який стосується питань історії України і Польщі, в першу чергу репресій проти поляків та українців) відновлення діалогу, при чому на рівні близькому до офіційного (з участю державних інституцій таких як ПІНП та УІНП), можна пояснити і змінами у політикумі обох країн, що з 2004 р. було фактором який мав тенденцію впливати на польсько-українські відносини усіх рівнів. У 2014 р. в Україні та у 2015 р. в Польщі до влади

приходять сили, які у передвиборчих кампаніях робили великий акцент на патріотизмі, і, попри компромісні заяви президентів, парламенти як Польщі, так і України прийняли законодавство, яке прямо стосувалося найбільш «гарячих» питань польсько-української історії; причому якщо з української сторони відбувалася лише героїзація «своїх», то з польської ще й демонізація «інших», на що представники Верховної Ради України звернулися до Сейму з нотою протесту та погрозами «відповісти симетрично» прийняттям законопроекту, який би визнавав АК та інші польські організації періоду Другої світової війни винними в етнічних чистках українців (відповідно до подібного закону стосовно УПА, який бува прийнятий Сеймом). Зрозуміло, що в такій атмосфері «гарячих голів» в політикумах обох країн, ці питання варто було б обговорити власне історикам, в тому числі тим, які могли б не тільки повернути проблему в наукове русло, але й мали б «зворотній зв'язок» з органами державної влади та могли б так чи інакше вплинути на майбутній розвиток подій чи надати рекомендації. А також у процесі аналізу причин, наслідків та зв'язків трагічних подій ХХ ст. науковці могли б сприяти узгодженню, чи хоча б порозумінню стосовно морально-етичного бачення цих подій як у науковому середовищі, так і серед пересічних обивателів обох країн.

Офіційному першому засіданню форуму передувала спільна акція Інституту національної пам'яті Польщі разом із Українським інститутом національної пам'яті та Національним музеєм історії України від 19 травня 2015 р., що представляла собою відкриття у Києві виставки «Знищення польських еліт. Катинь-Акція АБ», відкриття якої було приурочене до 75-их роковин Катинського злочину. На урочистому відкритті головували Голова Інституту національної пам'яті – Комісії з переслідування злочинів проти польської нації д-р Лукаш Камінський та Голова Українського інституту національної пам'яті к.і.н. Володимир В'ятрович. Коментуючи успіх проведення виставки в Україні Л. Камінський висловився щодо необхідності спільної боротьби із сьогоденними «спробами реабілітації – меншою мірою німецького нацизму, більшою радянського комунізму», а також наголосив про готовність ПНП проводити у Польщі виставки, які б презентували українську історію ХХ ст.. Загальною темою акції було висвітлення тотожності диктаторських режимів ХХ ст., нацистського і комуністичного, як сумної сторінки польської та української історії. Як вказано у заголовку виставки: «Сталінська версія комунізму та гітлерівський нацизм у своїх злочинах доводять граничну подібність між собою. І поляки, і українці у повній мірі відчули їх злочинну природу. Обидва тоталітарних режими розпочинали досягнення своїх цілей із винищення найбільш інтелектуально обдарованих, а тому – самодостатніх та не схильних до конформізму представників підкорених народів. Навесні 1940 року співробітники НКВД СРСР за прямим наказом Сталіна, Берії та за схваленням Політбюро ЦК ВКП(б) знищили близька 22 тисяч польських громадян – поляків, українців, євреїв, німців та представників інших національностей, що населяли тоді Польську Республіку. У історію це увійшло як «Катинський злочин», за першою знахідкою місця поховань жертв масових розстрілів у Катині, що неподалік Смоленську. Нацисти на окупованих територіях також розпочали масштабні дії, метою яких було обезголовлення польської нації – так звана, Акція АБ (акція умиротворення з нім. *Außerordentliche Befriedungsaktion*). Розстріли професорів та знищення видатних представників культури відбувалося одночасно із подіями Катинського злочину у СРСР і у подібний спосіб» [5].

Листопадова ж зустріч носила в першу чергу не декларативний, а організаційний характер. Було окреслено коло проблем для вивчення, методика і принципи подальшої двосторонньої роботи; презентовано огляд напрацювань польської історіографії на тему українсько-польських відносин під час Другої світової війни. Польські дослідники висловили стурбованість стосовно можливості зазіхання прийнятого Верховною Радою закону «Про правовий статус і вшанування пам'яті борців за незалежність України в ХХ столітті» на свободу досліджень і критичних висновків (оскільки Стаття 6 цього закону встановила відповідальність за «публічне заперечення факту правомірності боротьби за незалежність України у ХХ столітті»). В свою чергу, В. В'ятрович звернув увагу на таке

явище сучасної масової повсякденної свідомості, як «асиметрія пам'яті». Як пояснив голова УІНП, це поняття описує той факт, що середньостатистичні українські обивателі в масі своїй часто не знають багатьох речей, які є «дражливими» для поляків; поляки ж не знають подібних образ українців. Через це, обидва – поляк і українець, чекають на вибачення та вважають за інсинуації ідею, що вибачатися треба й їм самим [6].

В ході форуму було вирішено, що подальші засідання відбуватимуться двічі на рік в Польщі та Україні. На обговорення виносяться 2 теми, які готуються учасниками з польського та українського боку. Результати засідань (дискусії та реферати доповідей) мали б публікуватись на сайтах обох Інститутів та у спеціальному щорічному виданні. Варто сказати, що ця ініціатива Українського інституту національної пам'яті та Польського інституту національної пам'яті виявилася не просто декларативною, але й результативною. Окрім того, що Президент України Петро Порошенко виступив із обіцянкою добитися іншого формулювання Статті 6 закону «Про правовий статус і вшанування пам'яті борців за незалежність України в ХХ столітті», УІНП та ПІНП відразу ж приступили до організації подібних заходів на 2016 р. [7].

Результативність першого засідання яскраво демонструється подіями наступних років, тож проілюструємо результати відновленої співпраці. Відповідно, 14 – 15 березня 2016 р. у Польщі відбулося друге засідання Українсько-польського форуму істориків. Засідання проходило у Варшаві та було присвячено питанням діяльності українського та польського підпілля на теренах сучасної Західної України в роки Другої світової війни – найзапеклішій темі польсько-українського історичного дискурсу. Співдоповідачами виступили проф. Гжегож Мазур та проф. Ігор Ільюшин, а також проф. Іван Патриляк та проф. Гжегож Мотика. Вбачаючи успіх у попередній та подальших акціях українських та польських істориків, до організації візиту української делегації приєднався Міжнародний фонд «Відродження», який входить до створеної Джорджем Соросом мережі Фундацій Відкритого Суспільства. Серед інших важливих результатів першого засідання форуму є той факт, що після обговорення розсекречених радянських документів на першій зустрічі, УІНП виступив з ініціативою презентації ряду таких документів польській стороні на другому засіданні. Представники Українського інституту національної пам'яті передали польським колегам копії 10 томів справи з Архіву СБУ про польського підпільника 1940-х Вацлава Капісто. Ці матеріали нещодавно були віднайдені працівниками УІНП, після того, як в Україні відклали встановлення пам'ятної дошки В. Капісто, адже виникла потреба докладно вивчити його біографію. Представники України задекларували, що цей жест сприяє відкритості, взаємоповазі й науковій ретельності в польсько-українському діалозі навколо минулого [8].

В жовтні 2016 історики повернулися до Києва. Під час цієї, вже третьої, сесії були виголошені доповіді, присвячені антипольській акції на Волині, зокрема в липні 1943 р. Доповідачами з української сторони були професор Юрій Шаповал (з істориком Ярославом Борщиком), а також кандидат історичних наук Володимир В'ятрович. З польської сторони представляли доповіді доктор Томаш Береза (реферат підготовлений у співавторстві з Евою Семашко) та професор Гжегож Грицюк. В ході третього засідання форуму також відбулась спільна прес-конференція Українського інституту національної пам'яті та Польського інституту національної пам'яті. Зокрема, керівництво обох інститутів вирішило організувати спільні проекти (в тому числі виставки та конференції), пов'язані зі становищем поляків за радянської влади та репресіями комуністичного репресивного апарату щодо української громади у Польщі до 1990 р. [9].

Сторони продовжили співпрацю і в 2017 р.: протягом 27–29 березня у Кракові проходило четверте засідання Українсько-польського форуму істориків, темою якого знову було польське та українське підпілля в роки Другої світової війни, а на жовтень 2017 була запланована зустріч в Україні, яка б стосувалася тем Холмщини [10].

Сам факт того, що зустрічі стали регулярними, отримали підтримку Міжнародного фонду «Відродження» та спонукали проведення нових конференцій, спільних польсько-українських виставок та обмін як науковим досвідом, так і власне

фактичними матеріалами свідчить про результативність ініціатив 2015 р.; крім того, для просування результатів форуму та ініціювання нових дослідницьких робіт Інституту національної пам'яті почали публікувати зміст певної частини доповідей які були представлені на форумі на своїх, вже існуючих, Інтернет-сторінках (решту результатів форуму сторони погодилися представити в майбутньому у вигляді, відповідно, томів матеріалів форуму різними мовами та серії публікацій джерел, які стосуються польсько-українських відносин у 1939–1947 рр. та містять найважливіші документи, свідчення, спогади, щоденники, мемуари, що зберігаються в українських, польських, німецьких, російських та англійських архівах і бібліотеках). Окрім конкретних фактів «на землі» стосовно співпраці науковців, варто подивитися на ширший історико-культурний аспект таких акцій. Завдяки поєднанню залучення науковців та державних інституцій був створений певний «механізм» підготовки узгодженої морально-етичної позиції українців і поляків стосовно сприйняття дискусійних питань своєї історії: навіть якщо цього ще не відбулося на рівні навіть парламентарів, не кажучи вже про обивателів, сторони нарешті вийшли на шлях пошуку спільної позиції, яка в майбутньому може стати основою як державної політики, так і майбутнім статус-кво для повсякденних українців і поляків, які будуть сприймати нову позицію через літературу, кіно, школу, власне роботи з історії. Намагання домовитися про спільну позицію є особливо важливим для двох країн в процесі інтеграції в новітню європейську цивілізацію, в основі якої є права людини, а не зазіхання на чужі території чи егоїстична пихатість. Цитуючи виступ професора Вальдемара Резмера на першому засіданні польсько-українського форуму діалогу істориків: «Трійзмом було би сказати, що дорога до правди часто є довгою та складною, заваленою найрізноманітнішими перешкодами. Найчастіше вони мають суб'єктивний характер, адже не всі хочуть наблизитися до правди. Адже вона порушує їх добре самопочуття, змушує переглянути погляди і переконання, що укріплювалися та підтримувалися десятиліттями [...] Лише після ретельного з'ясування усіх гірких питань можна буде очікувати на фактичне, а не лише вербальне та офіційно задеклароване, поєднання між поляками та українцями. Досвід кільканадцяти років участі у семінарах «Польща-Україна: складні питання» говорить мені, що правда про те, що сталося в польсько-українських відносинах у першій половині ХХ століття, все сильніше і швидше проникає та закріплюється в історичній свідомості поляків і українців. Усі, хто допомагає у цьому, заслуговують на нашу повагу та глибоку вдячність, оскільки працюють в інтересах обох народів у правильному розумінні.» [11].

Така ініціатива українських та польських вчених щодо «роботи над помилками» в ідеологічному аспекті полько-українського партнерства є безперечно гідною похвали. Безпринципність, байдужість щодо проблемних питань історії може заслужити тимчасових преференцій, але не поважного ставлення. Через це ініціатива УІНП та ПІНП про проведення заходів для пошуків перетину польської та української позицій стосовно питань національної пам'яті має вагоме значення в історії українсько-польських відносин та може стати основою для побудови якісно нового співробітництва і в галузі культури та створення «позиції примирення» для майбутніх поколінь українців і поляків.

1. Мелекесцев, К.И. Проблемы интеграции в современную европейскую цивилизацию в контексте отношений Украины и Республики Польша / Государства Центральной и Восточной Европы в исторической перспективе : сб. научн. ст. по мат. межд. научн. конф., Пинск 21–22 окт. 2016 г / Полесский государственный университет ; под ред. Р.Б. Гагуа. – Пинск, 2016. – 420 с. – С. 298–309.
2. Прес-реліз першого засідання Українсько-польського форуму істориків 2 – 4 листопада 2015 року в Києві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/news/pres-reliz-pershogo-zasidannya-ukrainsko-polskogo-forumu-istorikiv-2-4-listopada-2015-roku-v-ki>.
3. Відновлено діалог істориків України та Польщі щодо складних питань спільного минулого. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- <http://www.memory.gov.ua/news/vidnovleno-dialog-istorikiv-ukraini-ta-polshchi-shchod-skladnikh-pitan-spilnogo-minulogo>.
4. Відновлено діалог істориків України та Польщі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2015/11/5/148689/>.
 5. 19 травня у Києві відкриють виставку «Знищення польських еліт. Катинь-Акція АБ». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/announce/19-travnya-u-kyevi-vidkriyut-vistavku-znishchennya-polskikh-ELIT-katin-aktsiya-ab>.
 6. Українці та поляки: Етика примирення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2015/11/11/148696/>.
 7. Там само.
 8. У Варшаві відбулося друге засідання Українсько-польського форуму істориків. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/news/u-varshavi-vidbulosya-druge-zasidannya-ukrainsko-polskogo-forumu-istorikiv>.
 9. 24–26 жовтня 2016 року проходило засідання Українсько-польського форуму істориків. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/news/24-26-zhovtnya-2016-roku-prokhodilo-zasidannya-ukrainsko-polskogo-forumu-istorikiv>.
 10. У Кракові завершився ІV польсько-український форум істориків. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/news/u-krakovi-zavershivsia-iv-polsko-ukrainskii-forum-istorikiv>.
 11. Резмер, В. Цілі, завдання, методи, терміни роботи Групи/Форуму Польсько-українського форуму діалогу істориків – 3 листопада 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/news/tsili-zavdannya-metodi-termi-roboti-grupiforumu-polsko-ukrainskogo-forumu-dialogu-istorikiv-3>
 12. Как Украину воспринимают в Польше и США. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/13290-ii-kak-ukrainu-vospriimayut-v-polshe-i-ssha.html.